

Apie lietuvių literatūrą – kita vertus

Violeta Kelertienė, *Kita vertus: Straipsniai apie lietuvių literatūrą*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, 310 p., ISSN 9955-23-015-0

Per pastaruosius dvidešimt metų Lietuvoje iš naujo išleista nemaža išeivijoje sukurtos literatūros – ir patekusios į klasikos kanoną, ir likusios už jo ribų. Šis procesas vyko gana chaotiškai (įtakos turėjo tai, ar, pavyzdžiui, rašytojai arba jų palikuonys rodė iniciatyvą), kai kurie rašytojai liko nepelnytai ilgai užmiršti (pavyzdžiui, Nelė Mazalaitė). Nuganius išeivijos grožinės literatūros pievas, vis dažniau žvilgsniai krypta į išeivijos kritiką. Dar 1989 m. Vilniuje išleistos antologijos *Egzodo literatūros atšvaitai: Išeivių literatūros kritika, 1946–1987* sudarytojas Liūtas Mockūnas rašė: „Spėju, jog išeivijos kritika pergyvens jos literatūrą“. Atrodo, kad šis spėjimas pasitvirtino, ir Lietuvoje pasirodanti išeivijos literatūros kritika esmingai papildė mūsų lektūrą. Šiandien tikslumo dėlei gal jau turėtume pridurti, jog kalbame apie antrąją, karo pabaigos išeivijos bangą; kokia bus (ar iš viso bus) trečiosios išeivių bangos literatūra ir jos kritika, ar apskritai dar skaičiuosim tas bangas, kai gyvenamoji vieta taps nebesvarbi pasauliui virtus „globaliu kaimu“, pamatysime begyvendami.

Violeta Kelertienė – humanitarams, juoba filologams gerai žinoma ir daugeliui asmeniškai pažįstama literatūros mokslininkė, tad jos knyga lyg ir nėra jokia naujiena, gal tik kai kurių anglų kalba skelbtų darbų tektų ilgiau paieškoti. Tačiau sudėti į knygą ir Lietuvoje išleisti jos darbai taps lengviau prieinami platesnei auditorijai, ypač studentams, vis dažniau apsiribojantiems tik interneto ištekliais.

Mokslininkė rašo palyginti nedaug, skaitant galima justti ir jos neskubrią, kiekvieną žodį pasveriančią kalbėjimo manierą. Knygoje *Kita vertus...* sudėti straipsniai datuoti 1979–2004 metais, taigi rašyti ketvirtį amžiaus. Čia atsiskleidžia ir Kelertienės, kaip mokslininkės, raida, ir dėmesio centrų kitimas: nuo feministinės iki postkolonijinės kritikos, nuo išeivijos literatūros (Mariaus Kati-

liščio ir *Literatūros lankų* žurnalo) – prie Ričardo Gavelio (nedatuotas straipsnis „Ričardo Gavelio postkolonijonis žmogus“ jungia abi vėlyviausias kritikės literatūrinės simpatijas – Gavelio kūrybą ir postkolonijines studijas). Kelertienė yra smalsi ir lanksti mokslininkė, mėgstanti išbandyti metodologijos naujoves.

Dažniausiai kritikė renkasi prozą (iš poetų tik Juditos Vaičiūnaitės poezija pasitelkiama rašant apie Vilnių literatūrinėje vaizduotėje šalia Gavelio, Antano Ramono, Jurgio Kunčino prozos), tačiau išsamiausias, akademiškiausias apžvalginis straipsnis apie visą rašytojo kūrybą yra skirtas dramaturgui Kostui Ostrauskui (išspausdintas bene išsamiausios pasaulyje literatūros enciklopedijos *Dictionary of Literary Biography* t. 232).

Platesnei auditorijai Kelertienės knyga turėtų būti patraukli todėl, kad yra parašyta itin aiškiai, sklandžiai, su akivaizdžiu pedagoginiu, švietėjišku užmoju. Skaitant mokslininkės tekstus matyti, kad kartais ji taikosi prie auditorijos – ir tada, kai išėivijoje analizuoja tarybinę lietuvių literatūrą, kurios naujienas sekė nedaugelis; ir tada, kai lietuvių autorius pristato anglų kalba skaitantiems, ir tada, kai glaustai bei aiškiai dėsto feministinės ar postkolonijinės teorijos pradžiamokslį (paprastai pristatyti sudėtingus dalykus geba tik labai gerai juos išmanantis). Neretai nuorodos, kur skaitytas pranešimas, iškalbingos. Pavyzdžiui, nurodoma, jog „Paklusnumo pelkė ar pelkių dievas? Moters paveikslas Lietuvos moterų prozoje“ yra pranešimas, skaitytas Moterų federacijai Čikagoje 1984 m. gruodžio mėn. Taip sužinome, jog tais metais Čikagoje būta moterų sambūrio, kuriam buvo svarbu žinoti, ką tuo metu apie moteris rašė Lietuvos rašytojos; ir būta mokslininkės, jautusios pareigą tai pristatyti ne akademinėi auditorijai. (Šiandien Lietuvos lituanistų energija ir protai nudrenuojami į „prestižines“ publikacijas užsienyje, kur lietuvių literatūra domimasi geriausiu atveju iš mandagumo.)

Informatyvų ir drauge asmenišką Sauliaus Žuko įvadinį straipsnį šiam rinkiniui, pavadintą „Intriguojanti literatūros kritikos knyga“, taip pat galima būtų laikyti knygos recenzija: nors ne visur sutikdamas su Kelertiene, jis išsamiai pristato ir vertina. Žukas mokslininkę vadina „viena iš aktyviausių feministinio požiūrio į lietuvių literatūrą skiepytojų“ ir priduria, jog šį požiūrį laiko „svarbiu mūsų literatūrinės kritikos atsinaujinimo etapu“ (p. 8). Žukas čia atsiskleidžia kaip kritikas, permąstantis kolegės idėjas, kurios kadais atrodė nepriimtinos, bet laikui bėgant pripažįstamas jų pagrįstumas: „Dabar turiu pripažinti, kad V. Kelertienė jau anuomet buvo teisi kiek rezervuotai vertindama Broniaus Radzevičiaus romaną *Priešaušrio vieškeliai*“ (p. 9–10); „Prisipažinsiu, kad tik dabar imu

geriau suvokti ir V. Kelertienės pastangas lietuvių literatūros aptarimui pasitelkti postkolonializmo teoriją“ (p. 10). Panašiai Kelertienė straipsniu „Moteris moterų prozoje: II“ leidžiasi į dialogą su anksčiau publikuotu Alberto Zalatoriaus „profeministiniu“ straipsniu „Moteris moterų prozoje“; papildydama kritiko „bendražmogiškojo humanizmo“ poziciją feministiniais argumentais.

Nors mokslo veikaluose nebūtinai galioja tas pats vietos ir hierarchijos ryšys kaip laikraščiuose (pradžioje spausdinama tai, kas svarbiausia), vis dėlto faktas, kad „Feminizmo daigai lietuvių literatūroje“ tapo pirmuoju knygos skyriumi, leidžia spėti apie tam tikrą autorės teikiamą prioritetą ar sentimentą: ties šiuo metodu Kelertienė buvo sustojusi ilgam ir tikrai daug padarė, kad šis metodas, išsivijoje, kaip ir Lietuvoje, sutiktas ir įtariai, ir pašaipiai, rastų vietą mūsų galvoje.

Skaitant knygą ypač įdomu sekti, kaip Kelertienė grįžta prie to paties kūrinio ar idėjos, ją koreguoja ar visai nuneigia. Tai liudija, jog mokslininkė nesijaučia pateikianti amžinai galiosiančias tiesas, bet nuolat grįžta prie jau, atrodytų, nepriekaištingai suformuluotų idėjų. Vadinasi, mintis nuolat budi. Pavyzdžiu galėtume laikyti Kelertienės požiūrį į Antano Vienuolio „Paskenduolę“. Ją randame paminėtą pirmajame knygos straipsnyje (1980) kaip pavyzdį, jog XX a. pradžios rašytojai vyrai „dažnai rašė apie moteris, užjautė jų vargą, gilinosi į jų jausmus – tai retenybė Vakarų Europos literatūroje“ (p. 15). 1988 m. prie „Paskenduolės“ Kelertienė grįžta straipsnyje „Gamta ir kultūra lietuvių sąmonėje: Kelių prozos tekstų analizė“. Čia kritikė kūrinį vertina griežčiau: tik iš pirmo žvilgsnio atrodo, „kad Vienuolis sukūrė naują herojės modelį: moterį, maištaujančią prieš konvencijas“. Gilesnė analizė atskleidžia, jog rašytojas „įtvirtina daugmaž pasyvios, etiškai nesąmoningos moters figūrą“ (p. 113–114), t.y. tęsia mūsų prozoje dažną moters, kaip spontaniško gamtos kūdikio, *le noble sauvage* lietuviško atitiktens, vaizdavimą. Pagaliau „Paskenduolės“ Kelertienė imasi dar kartą, skirdama apsakymui visą straipsnį „Paskenduolė – žemiškoji, paskenduolė – dangiškoji: empatija ar mizoginija?“ (1995). Čia ji pasitelkia „prancūziškojo“ (psichoanalitinio) feminizmo klasiką, visų pirma Catherine Clément, ir įrodo, jog autoriaus užuojauta moteriai tėra paviršinė: iš tikrųjų ji ir lieka „kita“, ikonizuota, marginalizuota ir tam tikra prasme dehumanizuota. Šalia išsamios analizės, šiame straipsnyje Kelertienė suformuluoja keletą ironiškų išvadų, kurias, jos manymu, „Paskenduolė“ skaitanti moteris turėtų priimti sau („Jaunos merginos jokių būdu neturi pasitikėti savo mylimaisiais.“; „Joms nedera pasiduoti instinktams ir gulėti su savo būsimoju.“; „Sulaužiusios visuomenės normas, jos turi taktiškai

pasitraukti iš arenos – nusižudyti.“; išsamus sąrašas p. 56). Kai šis pranešimas buvo perskaitytas Santaros-Šviesos konferencijoje (1994), kilusiose diskusijose Albertas Zalatorius, geriausias lietuvių novelės žinovas, stebėjosi, kodėl būtent šis Vienuolio kūrinys susilaukė tokio populiarumo ir buvo įtrauktas į vidurinių mokyklų programas, jeigu jis nėra iš geriausiųjų šio rašytojo kūrinių (tokiais Zalatorius laikė Vienuolio apsakymus inteligentijos tema). Kelertienės ironiškosios išvados nors iš dalies atsako į šį klausimą: „Paskenduolė“ atitiko „reikalavimus jaunoms mergaitėms“, kuriuos joms kelia patriarchalinė visuomenė, net jeigu ji vadinama tarybine. (Lietuvių literatūros kanono formavimo ideologiniai, pedagoginiai ir kitokie motyvai, glūdintys jo kūrėjų sąmonėje ar pasąmonėje, yra iš esmės netyrinėti.)

Kelertienės tekstai pavyzdiniai daugeliu aspektų, iš kurių vienas – aiškiai išdėstytos darbo metodologinės prieigos. Kita jos tekstų ypatybė, nesikertanti su metodologijos korektiškumu, – humoro jausmas. Jis pasireiškia švelnia pašaipa („Vadovaudamiesi E.M. Forsterio reikalavimais, jie [*Literatūros lankų* kritikai – *SD*] spręsdavo, ar rašytojo veikėjai plokšti ar apvalūs, gyvi ar negyvi, ir vėl – ar jie poną kritiką įtikina, o jis, supraskite, kietas ir lengvai nepasiduoda“, p. 270), netikėtais sugretinimais (kaip klostytūsi suvedžiotos merginos likimas klasikinėje prancūzų ir anglų literatūroje, p. 50). Į knygą nebuvo įtrauktas jos ir Ilonos Gražytės-Maziliauskienės komiškas pranešimas–diptikas Santaros-Šviesos suvažiavime „Kažkas, kažkas... ir triukšmas aplink save“, kuriame Kelertienė atsiskleidžia kaip parodijos meistrė, gebanti privesti iki absurdo mokslo žargoną (pranešimas spausdintas: *Metmenys*, Nr. 52, 1983, perspausdinta: Ilona Gražytė-Maziliauskienė, *Idėjų inventoriųs*, 2004). Tai pranešimai apie knygas, kurių nėra, bet galėtų būti: „Jei romanai ieško recenzentų, kodėl recenzentai negali ieškoti romanų?“ (idėja, pasiskolinta iš Stanisława Lemo neegzistuojančių knygų recenzijų rinkinio *Tobula tuštuma*). Panašiai Kelertienė sužaidžia straipsnyje „*Literatūros lankai*: penkiasdešimtųjų metų *Enfant Terrible* šiandieniniu žvilgsniu“:

Perskaičiau visus aštuonis *Lankų* numerius ir Škėmos *Šventosios Ingos* kritiką [...]. Tačiau niekur neradau įrodymo savo susikurtai iliuzijai, kad *Lankuose* buvo recenzuojama ir *Balta drobulė*. [...] Taigi nutariau pasielgti kaip Jorge Borgesas ir sukurti trūkstantą medžiagą – pakalbėti apie tik mano vienos rastą *Drobulės* recenziją *Lankų* devintajame numeryje,ėjusiame kaip tik Borgeso mieste Buenos Airėse. Joje slapyvardžiu pasirašęs kritikas gina Škėmos teisę drąsiai ir besąlygiškai liesti

bet kokią tematiką – erotinę, „išvietinę“, nemoralią – viską, kas natūraliai pasitaiko žmogaus gyvenime. (p. 272)

Toliau Kelertienė komentuoja nesamos recenzijos (turėjusios būti parašytos pagal *Literatūros lankų* kritikos standartą, kuriam ir skirtas straipsnis) tekstą ir daro išvadą, kad „lankininkas neturi adekvataus formos ir žanro vystymosi supratimo“ (p. 272–273). Mokslininkė papildoma tariamojo lankininko recenziją mintimis, kurių jis (tai tikrai nebūtų *ji*, kitaip nei šiuolaikinių literatūros žurnalų kritikos puslapiuose, kur moterys dominuoja) nebūtų galėjęs suformuluoti dėl teorinio silpnumo (paguodai pažymima: „lankininkų reikalavimai ne taip skyrėsi nuo penkiasdešimtųjų metų tradiciškojo sparno kritikos Amerikoje“, p. 269). Ir tai yra paradoksas: *Literatūros lankų*, kurie daugelio (ir Kelertienės, panorusios patikrinti šį įspūdį) sąmonėje užsifiksavę kaip stiprios kritikos žurnalas, kritika, žvelgiant iš šiandienos perspektyvos, visai nebeatrodo tokia įspūdinga. Kelertienė teigia, esą *Lankų kritikas* nebūtų galėjęs argumentuotai pagrįsti, kad „*Baltos drobulės* meistriškumas paremtas tobulu turinio ir formos atitikimu“ (p. 273). Savo diskusiją su tariama lankininko recenzija autorė baigia taip:

Vis dėlto pripažinkime, kad Škėma neišrado sąmonės srauto (tiksliau tariant, vienos galimos vidinio monologo variacijos). Užtat gaila (nors nereikėtų nieko blogo apie mirusius sakyti), kad jis bandė metodą *Lankų* puslapiuose pasisavinti, užuot dar padrąsinęs Birutę Pūkelevičiūtę jį toliau plėtoti ir pritaikyti savo turiniui, nes rezultatai vis vien būtų buvę skirtingi. (p. 273)

Šis straipsnio epizodas atskleidžia, kas, Kelertienės įsitikinimu, yra kritikas. Lietuvoje šiandien tai svarbu todėl, kad išgyvename ne tiek „kritikos“, kiek „kritiko“ krizę, lyg ir literatūroje, kitų sričių pavyzdžiu, būtų likę tik *ekspertai*. Akademinei kritika (literatūros mokslas) klesti (bent jau palyginti su šeštuoju XX a. dešimtmečiu – Lietuvoje, išsivijoje ir net, kaip teigia Kelertienė, Amerikoje), literatūrologų studijos dažnai įdomesnės, intelektualesnės ir atsakingiau parašytos už grožinę literatūrą. Turbūt labiau stinga aktualiosios kritikos, ir tam esama priežasčių. Kritikas liovėsi buvęs valdžios primestu autoritetu, bet taip ir nepamėgino tapti savarankišku autoritetu. Kritika apskritai tapo tik kukliai analizuojanti tai, kas jau yra, nebedrįstanti svajoti, norėti, pageidauti, skatinti, provokuoti (ką darė Gražytė-Maziliauskienė ir Kelertienė, rašydamos fiktyvių knygų recenzijas).

Kelertienės tekstuose dera kritikė ir analitikė. Analitikės talentas nusveria rašytuose mokslo leidiniams, ypač angliškiems („Įvadas knygai „Come into My Time“, „Kostas Ostrauskas“, „Ričardo Gavelio palikimas“, „Cenzūros apėjimo sovietiniais metais formos kaip nacionalizmo išraiška“). Straipsniai, rašyti lietuviškai ir angliškai, skiriasi, ir vienas iš skirtumų – angliškieji dažnai nėra tokie žaismingi, juose mažiau polemikos, ironijos, improvizacijos, daugiau solidžios rimties. Be abejo, tai lemia straipsnio užsakovas, intencijos. Geriausiai pusiausvyrą tarp intrigos ir analizės tikslumo išlaikoma lietuviškuose straipsniuose, tokiuose kaip „*Miškais ateina ruduo* – nepriklausomybės epochos dainius“, „Iš mūsų pasakojimo pirmuoju asmeniu istorijos“, „Gamta ir kultūra lietuvių sąmonėje: Kelių prozos tekstų analizė“. Tačiau tai – skonio ir pasirinkimo dalykas, – galbūt po dešimtmečio kaip Žukas prisipažinsiu, jog nesugebėjau deramai įvertinti postkolonijinės kritikos svarbos. (Feministinės kritikos negalėčiau nė vertinti: dar prieš dešimtmetį, kai Lietuvoje reikėjo įrodinėti, jog, Kelertienės apibūdinimu, „feminizmas yra šis tas rimtesnio nei „liemenėlių deginimas““ (p. 274), esu tiek tuos straipsnius citavusi ir perpasakojusi kaip Autoritetės žodį, kad ligi šiol priimu kaip savo asmeninės antologijos dalį.)

Nors Vilniaus telefonų knygoje galima rasti Violetos Kelertas telefono numerį, iš knygos *Kita vertus...* jos pozicija ir tapatybė akivaizdi: „pas mus“, „mes“ reiškia išeiviją, dažniausiai Šiaurės Amerikos lietuvius ar dar konkretesnę vietą. „Jūs“, „jūsų visuomenėje“ reiškia Lietuvos lietuvius. Akivaizdu, kad Sąjūdžio laikų deklaratyvi lietuvių vienybė šiandien užleidžia vietą skirtingoms lietuvių tapatybėms (Londono lietuvis jau nėra tas pats, kas Dublino lietuvis, o interneto žiniasklaidos komentatoriai pseudonimais pasirenka tokias užsienyje nugyvento laiko nuorodas kaip „2 metai UK“). Todėl nėra nuostabu, kad Lietuvoje leidžiamos knygos paantraštėje nurodoma, jog tai straipsniai apie *lietuvių literatūrą*; Lietuvos lietuvis veikiausiai tenurodytų, jog tai straipsniai apie *literatūrą*, o kad toji literatūra yra lietuvių – būtų savaime suprantama.

Daugelis straipsnių buvo skaityti kaip pranešimai įvairiuose renginiuose (Santaros-Šviesos suvažiavime, Moterų federacijai Čikagoje, „Baltų lankų“ kultūros studijoje Vilniuje, Pasaulio lituanistų bendrijos konferencijoje). Gaila, kad knygoje nėra nurodyta, kur straipsniai skelbti, apsiribota tik publikacijos metais. Ši informacija būtų paranki daugeliu atvejų. Pavyzdžiui, jeigu skaitytojas žinotų, kad straipsnis „Kokio feminizmo reikėtų Lietuvai?“ buvo skelbtas *Literatūroje ir mene* 1992 m. sausio 25 d., galėtų pasitikrinti ir įsitikinti, jog frazė „Manau, ko-

mentarų nereikia. Čia jau moterys galingos!“ (p. 67) neturėtų būti surinkta petitu, nes tai ne Giedriaus Uždavinio citatos pabaiga, o Kelertienės komentaras.

Suprantamas noras išsaugoti kuo autentiškesnę autorės kalbą. Žinome, kad *jie* – išeivijos lietuviai – itin jautrūs redaktorių taisymams, kurie *čia* yra itin susireikšminę kaip vieninteliai mokantys *teisingą* lietuvių kalbą dar nuo tų laikų, kai kartu buvo, Kelertienės žodžiais, ir tikrieji cenzūros statytiniai (p. 295). Vis dėlto vertėjo ištaisyti ankstesnėse publikacijose pasitaikiusias klaidas (pavyzdžiui, *androgeniškumas* p. 105; klaida perkelta iš *Metmenu*), nors p. 69 vartojamas teisingas terminas *androgeninė* poetika (nuo gr. *gynē* – moteris, o ne nuo *genos* – kilmė). Kartais vertėjo daryti išnašas (vienoje vietoje taip ir padaryta – p. 262 nurodyta, jog *penkiasdešimtieji metai* yra šeštasis dešimtmetis), nes iš Rytprūsių spaudos draudimo metais gabenti pamfletai (p. 290) veikiausiai buvo brošiūros (angl. *pamphlet*). Kita vertus, tai smulkmenos, neužgožiančios skaitymo malonumo.